

UDK: 061.22(497.5 Gospić) »1920/1921«
Pregledni članak
Primljeno: 5. 5. 1998.

Podružnica Hrvatskog Radiše u Gospiću 1920.–1921. godine

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Zagreb, R. Hrvatska

Zbog uništenosti arhivske građe Hrvatskog Radiše svaki članak o djelatnosti ove izuzetno važne ustanove za odgoj obrtničkog i trgovačkog kadra u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova ima veliku vrijednost. U ovom radu je na osnovu tiska pokušana rekonstrukcija osnivanja podružnice Hrvatskog Radiše u Gospiću.

Prvi svjetski rat ostavio je duboke rane ne samo na područjima gdje su vođene bitke već i drugdje, te je tijekom Prvoga svjetskog rata broj poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika s područja Hrvatske bio izuzetno velik. Sve je to ostavilo traga u gospodarskom stanju Like, jer su mnogobrojne obitelji ostale bez hranitelja, a brigu za djecu koju je za vrijeme rata vodila Šilovićeva i Basaričekova Narodna zaštita preuzeo je jugoslavenski Oblasni odbor koji je bio vođen iz Beograda, te se kao i za agrarne reforme vodilo i previše računa o nacionalnosti a ne o stvarnim potrebama ugroženih obitelji i djece.

Nakon vrlo teške 1919. godine koju možemo označiti u Hrvatskoj razdobljem vladavine Pribičevićevih demokrata i socijaldemokrata koji nastoje državu što jače centralizirati, pritisak u Hrvatskoj počinje popuštati kada za bana dolazi 80-godišnji Istranin dr. Matko Laginja, te su se mnogi opet ponadali da će se uspostaviti narušeno nacionalno povjerenje i da će se nova država preurediti na punoj ravnopravnosti sva tri naroda.

Ova nada je probuđena i u Lici, jer su se upravo ovdje u vrijeme nedemokratske Pribičevićeve vladavine do krajnosti iz različitih razloga zaoštravali odnosi između Srba i Hrvata. Svaki je narod cijenio i pomagao samo svoje organizacije, pa se razvila neka vrsta natjecanje tko će stvoriti više i bolje. Gospićki odvjetnik dr. Mile Miškulin, član Hrvatske zajednice koja je bila za suradnju sva tri naroda, počeo je početkom ožujka 1920. izdavati u Gospiću *Ličke novine*. List je trebao donositi vijesti iz politike, prosvjete i gospodarstva. U uvodniku prvog broja »Što hoćemo« Miškulin piše da želi odgojno djelovati na uspostavljanju povjerenja između »plemena«, jer »...da su sudbonosna vremena u kojima živimo i da smo baš mi pozvani, da izvedemo kulturna, politička i ekonomska djela, koja će imati stoljetne važnosti« držeći da treba potpuno reformirati dotadašnju upravu i raditi na njegovanju suvreme-

noga demokratskog shvaćanja društvenog uređenja uz podupiranje socijalnih reformi ne revolucijom već evolucijom.¹ S drugim članovima Hrvatske zajednice, a s osobitim osloncem na Milana Japundžića i druge Gospićane Mile Miškulin pomaže i osnivanje podružnice Hrvatskog Radiše u Gospiću, videći golemu brigu roditelja za budućnost svoje djece.

Gospić je u tom vremenu bilo prosvjetno, gospodarsko i upravno središte Like i županije. U njemu je već 1860. otvorena dvorazredna, 1872. četverorazredna, a 1878. i velika realna gimnazija koja je 1869. dobila novu zgradu. U Gospiću djeluje poslije Prvoga svjetskog rata i učiteljska škola koju vodi dr. Ante Cividini, a sagrađena je i nova bolnica, otvorena škola za domaćice, te tu živi i djeluje velik broj intelektualaca koji su ostavili trag u hrvatskoj kulturi.

Hrvatski Radiša u Zagrebu brine se u tom vremenu o zapošljavanju siromašne djece u dobre i perspektivne obrte.² Nakon što su uspješno prevladavane početne teškoće u 1920. počelo se raditi na mreži povjerenika izvan Zagreba, jer je zahvaljujući ranijoj aktivnosti srpskog Privrednika u mnogim mjestima Like, Banovine i Slavonije sva trgovina bila u rukama Srba. U 1920. su osnovani Radišini odbori u Glini, Kostajnici, Petrinji, Sisku i Topuskom, pa je ravnatelj Hrvatskog Radiše Stjepan Jobst došao 25. svibnja 1920. i u Gospiću ističući u svom predavanju potrebu osnivanja Radišine podružnice Hrvatskog Radiše i u tom središtu Like. Jobst je rekao: »Najveći je nedostatak naših dana upravo taj, što se mnogo govori i piše, a ništa ne radi. Rat je sve razorio i uništio. Obrt i industrija još uvijek pada. Nema ljudi, koji bi to padanje zaustavili. Naši državnici pokazaše, da oni znadu rušiti, bolje nego ikakav rat. Što je nama činiti, po čijim leđima svi ti udarci padaju? Moramo upregnuti sve sile, da se ne damo zavesti u ovu političku kaljužu. Moramo buditi ljubav za rad i sami stvarati, jer inače smo propali. Ministri ne će propasti, ali oni nisu država. Država smo mi, seljaci, radnici i činovnici. Propadnemo li mi, propala je i država i narod. Koliko je ratne siročadi bez kruha i ruha. Bez ikog svoga. Njih se nesmiije pustiti kao štetu niz vodu. Treba ih prigriliti i izobraziti, da postanu ljudi, da budu društvu korisni. Uopće kod nas je minimalna briga i za drugi pomladak. Ko ne može sina školati za gospodina misli, da više nema puta ni načina, da mu sin postane čovjek.«³

Poslovnica Hrvatskog Radiše postala je pisarnica odvjetnika dr. M. Kasumovića, a način rada pokazao je trgovac Milan Pavelić koji je u svatovima žandarmerijskog poručnika Zvonka Tadijevića s Ružicom Golac iz Ribnika skupio za Hrvatskog Radišu 540 kruna.⁴

Službeno je podružnica osnovana 12. lipnja 1920. u gostionici Mate Bubaša. Utemeljitelji su postali uplatom od 100 kruna smiljanski trgovci Ante Miškulin i Jakov Pavelić, bilježnik Franjo Šarić, ing. Josip Schuster, Franjo

¹ *Ličke novine*, 1, 3. III. 1920. – Uvodnik.

² Hrv. Radiša je osnovan 1903. pod imenom Društva za namještanje naučnika u obrt i trgovinu. Tek od 1916. uzima ime Hrvatski Radiša i pod tim imenom djeluje sve do 1945. godine. (V. opširnije, M. Kolar-Dimitrijević, »Povijesno značenje Hrvatskog Radiše do 1929. godine«, *Časopis za suvremenu povijest* 24, Zagreb 1992., br. 3, 99.–116.)

³ *Ličke novine*, 14, 3. VI. 1920.

⁴ Isto.

Majerhofer st. i ml., učitelj Josip Stopić, upravnik bolnice Nikola Pavičić (isti je pri svatovima kćerke Stjepana Brkljačića s g. Kadićem prikupio 626 kruna), i ing. Milan Turina iz Jablanca, dok su redoviti članovi postali županijski školski nadzornik Ambroz Pestiček i Josip Draženović uplativši 8 kruna.⁵ Broj članova Hrvatskog Radiše u Gospiću povećao se za vrijeme Radišnog tjedna od 19. kolovoza do 3. rujna 1920., kada je ban Luginja primio pokroviteljstvo nad Radišinom izložbom u Zagrebu, te su pozvani svi obrtnici, obrtnički pomoćnici i šegrti da pošalju svoje radove na ovu izložbu koja je dobila zadaću da pokaže što Hrvatska ima i što može imati, kako bi se sastavio program rada Hrvatskog Radiše.⁶ Gospićani su se odazvali pozivu te je osnovan odbor za priredbe Radišnog dana i u Lici. Gospički Radiša je potaknut na pojačanu djelatnost i dolaskom šestero djece koja su pobjegla iz Dalmacije pod okupacijom Italije, pa su djeca smještena u Gospiću kod domaćih obrtnika, a inicijalna sredstva za njih dao je Marko Došen, ravnatelj Prve ličke štedionice i Danilo D. Vuksan, predsjednik d.d. za trgovinu i industriju »Korana«, Trgovačka udruga, te gospički odvjetnici dr. Mile Miškulin, dr. M. Kasumović, Danilo Dimić i T. Pejnović.⁷

Osobito je svečano proslavljen »Radišin dan« u Lovincu 1. kolovoza 1920. i »bilo je kolo. Kamena s ramena. Pjesma i svirka. Svak se upravo natjecao, ko će što bolje uveličati Radišinu slavu« piše nepoznati izvjestitelj.⁸ Radišin dan se održao i u Perušiću kod kapele sv. Roka i u Gospiću, pa je skupljeno samo u Lovincu 4.000 kruna, a u Gospiću čak 10.674 kruna, što je za ono vrijeme, kada je omjer krune i dinara bio 2:1 bila relativno velika svota.

Svakako je zanimljivo prikazati kako je prošao Radišin dan u Gospiću, koji je imao slabije rezultate od lovinačkog i to stoga što je lovinački Radišin dan organiziran kao čista narodna svečanost gdje je narod i pjevao i plesao i pekao kolače, a u Gospiću je sve bilo kupljeno i naručeno, pa kada su se odbili troškovi čisti dobitak je iznosio svega 3655 kruna. Na sakupljačke arke skupljeno je u Gospiću svega 376 kruna, ali je za ulaznice na pučku svečanost skupljeno 5.361 kruna. Za cvijeće, brošure, marke i karte dobijeno je 910 kruna, za globe i poreze zbog »prekršaja« na svečanosti 295 kruna, kolači su donijeli 5.749 kruna, kavana 400 kruna, a u Muzeju rijetkosti gdje su prodavani pojedini predmeti 586 kruna. Izdaci su bili za: tiskanje i ljepljenje plakata 380 kruna, Ciganima za glazbu 1.000 kruna, oblasnom izaslaniku 158 kruna, za dovoz i odvoz granja i stolova 290 kruna, slastičaru za kolače 4.000 kruna, za karte i olovke 158 kruna, za ulaznice, zastavice i dr. 227 kruna, za poljevanje 120 kruna, za cvijeće, biljege i ostalo 62 krune, ukupno 6.335 kruna. Budući da se upravo u tom vremenu gradila i lička željeznica, uprava je posudila organizatorima Radišnog dana relektore i kola, pa je doista bila riječ o svečanosti koja se dugo pamtila.⁹ Svečanost je privukla pažnju uglednih ljudi

⁵ *Ličke novine*, 16, 17. VI. i 17, 24. VI. te 35, 30. X. 1920.

⁶ *Ličke novine*, 21, 22. VII. 1920. – Radišin zbor 1920.

⁷ *Ličke novine*, 22, 29. VII. 1920.

⁸ *Ličke novine*, 24, 12. VIII. 1920.

⁹ *Ličke novine*, 25, 19. VIII. 1920.

Gospića, pa su kao utemeljitelji pristupili u Gospiću Ilija Butković, Jaroslav Smočinski, odvjetnik Dušan Vyroubal, šumsko-gospodarstveni ured iz Otočca, dr. M. Badovinac, Mane Hajduković, Milan Prpić, drvni industrijalac iz Brinja, Tone Pavlović iz Jezerana, kateheta Nikola Mašić, sudac Drago Kolačević a kao redoviti s 12 kruna godišnje: Drago Šarić, Djuro Turkalj, Adam Horvatović, Milan Duić, Ruze Katalinić, Mile Jelačić, Anton Vukelić iz Brinja, Anton Jerbić iz Jezerana, Filip Šikić iz Smiljana, Ilija Golac iz Ribnika i Marko Naglić iz Brušana. Hrvatska dionička štedionica u Gospiću darovala je Hrvatskom Radiši 4.000 kruna, a iskazala se i Trgovačko-obrtnička komora u Senju koja je skupila na Radišin dan 1.500 kruna, a Jaroslav Scotti kupio je u Udbini 283 krune, M. Kovačević iz Lovinca u Gračacu 215 kruna, Đuro Japunčić u Sv. Roku 227 kruna, te su ta sredstva poslali gospičkoj podružnici Hrvatskog Radiše, koja je očito postala središnja podružnica za Liku.¹⁰

Početni dani Hrvatskog Radiše bili su dobri. Gotovo kod svake obiteljske proslave (zaruka, svadbe, rođenja, ukopa) uobičajilo se prikupljanje sredstava za Hrvatskog Radišu u Gospiću i njegovoj široj okolici. Svakako je tome pridonio i Pero Gržetić, koji je 30. rujna 1920. izabran za općinskog načelnika u Gospiću, a koji je ranije živio u Karlobagu. Novac je stalno počeo pristizati u fond Hrvatskog Radiše.¹¹

Nakon što je u blagajnu gospičke podružnice Hrvatskog Radiše ušla poprilična svota *Ličke novine* počele su redovito objavljivati oglase o slobodnim mjestima za šegrte u posebnoj rubrici »Radišine vijesti«. Samo 7. listopada 1920. objavljen je natječaj za 17 djece, ali ta se mjesta nisu nalazila u Lici, već u Zagrebu, Sisku, Bjelovaru i Đakovu.¹² U oglasu je navedeno da nauk traje tri godine ako roditelji odijevaju dijete, a ako ga odijeva gazda tada nauk traje 4 godine. Kontrolu nad ugovorima između gazda i šegrta preuzela je organizacija Hrvatskog Radiše, što je puno značilo djeci, jer su preko podružnica Hrvatskog Radiše, koja su osnovana u gotovo svakom većem mjestu ipak bili sigurniji da će završiti nauk i zaštićeniji u svojim pravima. U »Radišnim vijestima« mole se lički povjerenici Hrvatskog Radiše ne samo da skupljaju prinese nego i da zagriju djecu i njihove roditelje za one zanate kojih u Lici nema ili koje Ličani preziru i zanemaruju. »Za našu djecu kao da nema ništa bolje od trgovine, kovačije (bravarije) i cipelarije. Pekarski, užarski, košarački, šeširdžijski, pečarski, brijački, bačvarski, kobasičarski i t.d. takodjer su dobra zvanja. U sve se te obrte traže šegrta, a vi volite pustiti svoje dijete, da kod kuće propane, negoli da izuči ovaj koji zanat. Ako u Lici može biti objubljen

¹⁰ Isto; *Ličke novine*, 27, 2. IX.; 28, 9. IX. 1920. Po 20 kruna su dali i bivši major Petar Milutin Kvaternik, Agbaba, Osterman, Scotti, Šulentić, Ivan Štimac, Hodak i učiteljica Franić.

¹¹ *Ličke novine*, 32, 7. X. 1920. U kući Marka Milinkovića u Klancu skupljeno je za Hrv. Radišu 200 kruna (*Ličke novine*, 29, 16. IX. 1920.). U svatovima Nike i Katice Frković skupljeno je za Radišu 280 kruna, a u zarukama Marice Butković i Jure Belobrka iz Gračaca 350 kruna. (*Ličke novine*, 30, 23. IX. 1920.) Pri zarukama smiljanskog trgovca Ante Miškulina s Bikom Rogić skupljeno je 360 kruna (*Ličke novine*, 35, 30. X. 1920.), a Juko Frković je u svatovima trgovca Milana Ritza s A. Pavelić skupio 310 kruna.

¹² *Ličke novine*, 32, 7. X. 1920.

zanat krčmarski i trgovački, onda može i svaki drugi. Zašto bi bio gori pekar, bačvar ili brijač od žandara, birtaša ili generala?! Ako želite dobro svojoj djeci, šaljite ih u sve zanate. Molimo sve, kojima je stalo do toga, da se ovaj kraj pridigne, da jave na podružnicu Hrv. Radiše u Gospiću gdje ima uvjeta da se razvije koja grana kućnog obrta (n.pr. rezbarstvo, košaračtvo, pekarstvo, češljarstvo, užarstvo i t.d. Hrv. Radiša će se pobrinuti, da otvori put našem obrtu i preko granice, kao i zato, da se domaći obrt u opće pridigne. (...) Dobra obrtnička škola ili tvornica umjetnog gnojiva doista bi Lici više koristila, nego li mnoga politička obećanja«, piše nepoznati izvjestitelj u *Ličkim novinama*.¹³ Međutim iz *Ličkih novina* mjesec dana kasnije vidi se da se niti jedno dijete nije javilo za ponuđene zanate, pa se povjerenik Hrvatskog Radiše ponovno čudi zašto neka zvanja »Ličani tako malo cijene a druga gora pretpostavljaju«. ¹⁴ Piše da misli kako bi se u Lici mogao lijepo razviti preko zime kućni četkarski obrt, a iz rogova i kosti bi se mogla izrađivati puceta i češljevi. U Priboju bi se mogao podignuti nožičarski obrt, a u Kosinju košarački. »U Lici ima mnogo uvjeta da se njeguje kućni obrt, samo treba smisla i volje za to. Neka se u svakom mjestu nađe samo jedan spreman čovjek, koji će se ne-sebično prihvatiti posla, gospodarski će život skrenuti na pravi put s ovoga, koji dovodi u propast. Rad je vrijednost i bogatstvo, a ne novac«, citira tako nepoznati autor ono što je naš merkantilist Juraj Križanić savjetovao ruskom caru u 16. stoljeću.

U istom članku obaviješteni su Gospićani i Ličani da su i ekonomski emigranti iz Like u Americi, čim su čuli za rad Hrvatskog Radiše u Gospiću, odlučili priskočiti u pomoć, te se autor nada da će se uz pomoć ovih koje je »samo ekonomska zapuštenost Like odagnala u Ameriku na najteže poslove« udariti solidni temelji gospodarskoj organizaciji Like, kao posebnog područja.

Povjerenik je pokušao potaknuti Hrvate u Lici da više daju za Hrvatskog Radišu navodeći primjer Srbina N.N., koji je Srpskom privredniku, društvu s istom zadaćom u Srba kao Hrvatski Radiša u Hrvata, dao kuću i 200.000 kruna, dok je istodobno anonimno hrvatski milijunaš dao samo 8 kruna.¹⁵

Povjerenik je problem ličke djece prebacio u šire okvire. On je zamolio veći broj lokalnih listova u Hrvatskoj da objave mogućnost da dobiju u zanat ličku djecu, jer: »Lička su djeca najbolja za zanat i najviše su zato tražena«. Posebice ističe mogućnost davanja djece u tipografski obrt, koji je smatran elitnim, ali za koji se držao imati još i dva razreda više pučke škole.¹⁶

Gospički povjerenik Hrvatskog Radiše bio je osobito aktivan uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu, a prema nekim indicijama svakako je bio zajedničar. On sugerira osnivanje neke tvornice u Lici, ali je u realizaciji ideje ne-

¹³ *Ličke novine*, 35, 30. X. 1920.

¹⁴ *Ličke novine*, 38, 20. XI. 1920.

¹⁵ Isto. Srpsko kulturno društvo »Privrednik« osnovano je u Zagrebu 1895. uz pomoć Srpske privredne banke te je posredovanjem Privrednika velik broj srpske djece iz Hrvatske stekao obrte na području Slavonije, Srijema, Bačke i Banata, financijski pomagani i pri kasnijem osnutku obrta ili trgovine. Poslije Prvoga svjetskog rata sjedište društva seli u Beograd, a srpska djeca iz Hrvatske idu u obrt i trgovinu u Srbiju.

¹⁶ *Ličke novine*, 30, 23. IX. i 31, 30. IX. 1920.

dostao novac. Najviše pristaša dobila je ideja osnivanja tvornice četki u Lovincu, te osnivanje knjigovežnice u Gospiću pri čemu povjerenik piše: »Razbiju li se sve naše osnove na nerazumijevanju i indolenciji građanstva, za koje je i izgradnja jedne barake utopija, pokušat ćemo u granicama mogućnosti, da održimo praktični tečaj za koji zanat, da tako uvedemo koje novo prelo prihoda ili usavršimo i pridignemo staro. Držimo, da Ličana u Lici i izvan nje ima hiljadu, koji posjeduju imetka do milijun kruna svaki. Kada bi svaki dao barem 100 kruna dalo bi se nešto stvoriti. Da su ti rodoljubi davali, nebi ni imali, reći ćete. Nebi ih trebalo pozivati ni moljakati, kad bi Radiša dobro stajao i prodavao unosne dionice.« Povjerenik kritizira ponašanje ličkih bogataša, koji pustoše ličke šume (vjerojatno aluzija na Milana Prpića) ili osnivaju tvornice alkohola (vjerojatno misli na Milu Teslića u Sisku), a ništa ne daju za ličku djecu koja nemaju mogućnosti da se školuju.¹⁷ Lički bogataši nisu se odazvali na ovu kritiku, no našlo se više novih darovatelja, pa je podružnica Hrvatskog Radiše primila od M. Kovačevića iz Lovinca 1.240 kruna od čega je lovinačka općina dala 200 kruna, a 1.040. je skupljeno u zaručama Ante Despota sa Zorkom Šepić. Petar Hećimović, učiteljski pripravnik, skupio je u Konjskom Brdu kod Perušića tisuću kruna, u Pazarištu je Luka Brmbolić iz Gospića skupio 540 kruna, a u svatovima Ante Vukelića s M. Ban Franjo Šarić skupio je 600 kruna. Više osoba je postalo utemeljiteljima uplatom stotinu kruna (Vladimir Parac iz Jezerana, Ivo Kolaković, Mirko i Ivan Pavelić, ravnatelj financijskog ravnateljstva K. Švab, prof. Stjepan Lisac).¹⁸

Međutim, 1921. nije bila tako dobra kao 1920. godina. Pripadnici hrvatske i srpske narodnosti nisu više mogli zajedno djelovati ni u društvima, pa je živost koja je vladala uoči izbora za Ustavotvornu skupštinu nakon izbora zamijenjena životarenjem ne samo hrvatske čitaonice, već i radničkoga pjevačkog društva »Hrvat«, pjevačkog društva »Velebit«, razjedinjenih gimnastičkih društava »Sokol«, podružnice Gospodarskog društva itd. Jedino je vatrogasno društvo dobro radilo ali iz »bojazni«, a ne zbog altruizma.¹⁹

Stoga je gospički povjerenik Hrvatskog Radiše bio silno iznenađen kada je na podružnicu Hrvatskog Radiše stigla svota od 10.385 kruna od društva »Sirota br. 5« iz St. Louisa koju su poslali njezini pročelnici Janko Čebular, Karlo Stilinović, Milan Crnković i Niko Šuper, darovavši sami 9.185 kruna, dok su 1.200 kruna dali Ivan Krmpotić, Josip i Cilika Vučić, N. Kokotović, Vinko Vrkljan, Mate Stilinović, Emil Borčić i Ivan Prpić. Povjerenik piše: »Ovi naši zemljaci shvatili su zamašnost Radišine ideje i rada daleko bolje od onih koji su ih prognali s rođene grude. To je sasvim razumljivo, da će naš iseljenik podruprijeti onu ideju, koja ide za tim da Liku gospodarski preporodi, da Ličane otme iz pandža gulikoža i da ih nauči razne zanate i tako im prokrči put u svijet«. Ponovno navodi primjer Srba u Gospiću koji su skupili više od 5.000 za svoj »Privrednik«, te traži da se Gospićani više aktiviraju, jer time što su trgovci Iva A. Prpić, Ante Starčević, trgovac živežnom robom Ivan

¹⁷ *Ličke novine*, 42, 23. XII. 1920.

¹⁸ *Ličke novine*, 2, 15. I. i 6, 12. II. 1921.

¹⁹ *Ličke novine*, 2, 15. I. 1921.

Pavičić, Dane D. Vuksan, urar Franjo Verson i privatni činovnik Pavao Vrban postali redoviti članovi uplatom od 12 kruna, ne može se puno učiniti.²⁰

Gospićka podružnica Hrvatskog Radiše je oslabljena i time što je trgovačko-obrtnička komora u Senju osnovala svoju podružnicu Hrvatskog Radiše za Hrvatsko primorje od Sušaka do Karlobaga i kotar Brinje do Brloga. Manje područje značilo je i manji prihod novca.

Ipak svi ti događaji u početku nisu utjecali na gospićkog povjerenika koji s velikim optimizmom piše krajem veljače 1921. da je potrebno još skupiti 60–80.000 kruna za osnutak tvornice četki. No kada je darovnica ministra šuma i ruda, Ivana Kovačevića, kojom je dao besplatno Hrvatskom Radišu šest jutara zemlje na području Plitvičkih jezera bila obustavljena, nakon što je došlo do promjene vlade, pa i do promjene bana, te je liberalnog i Hrvatskom Radišu sklonog dr. Matku Laginju zamijenio radikalniji dr. Tomljenović, ranije veliki župan ličko-krbavske županije, osnivanje tvornice bilo je tek daleka budućnost.²¹ I u Gospiću su se političke prilike promijenile. Novi veliki župan Sava Stojanović naredio je uklanjanje hrvatskog grba iz općinske dvorane, a kada tu naredbu gospićki načelnik Petar Gržetić i bilježnik Franjo Šarić nisu izveli, bili su suspendirani i otpušteni, što je pojačalo nacionalnu napetost, gotovo potpuno iščezlu za vrijeme Laginje.²²

Možda je upravo to potaknulo jednu brojnu skupinu Udbinjana da se učlane u gospićkog Hrvatskog Radišu, a uočava se i novi prirast sredstava u ovo hrvatsko društvo koje jedino vodi brigu o budućnosti siromašne ličke djece. Kao članovi utemeljitelji pristupili su iz Udbine Hrvatska čitaonica, župnik Vinko Margan, te trgovci Juraj Majerle, Nikola Zdunić, Ante Viani, Stjepan Sertić. Utemeljitelj je postao i postolar Ivo Dadić, trgovac Dane Trtanj, te opančari Nikola Šaban i Luka Papež. Po sto kruna uplatili su krčmari Stipe Novačić i Filip Šutija, sudac Sačer, gruntovničar Mate Brnetić, sudbeni kancelista Marko Plečaš, liječnik Josip Freudenthaler, otpravnica pošte Zora Sekalec, učiteljica Olga Valentić, dnevničarka Marija Trtanj, stolar Ante Zvirovsky i radnik iz Amerike Pavao Krznarić. Kao redoviti članovi začlanili su se kot. akcesist Nikola Kolumbus, učiteljica Paula Pavičić, kotarski upravitelj Nikola Murgić, kovač Jandre Dadić, postolar Jure Juretić, pekar Ilija Tičak, stolar Karle Trtanj, mesar Ivan Cvitković, gostioničar Ivan Vojnić, opančar Nikola Vojnić, krčmari Stjepan Šutija, Mile Sertić, Josip Sertić, Ante Sertić, Milan Trtanj i Ivan Milobar, trgovac Blaž Vukuša, šumar Stjepan Srdar, učiteljica Desanka Vojnović, nadcestar Ivan Jelković, seljaci Nikola Tuteković, Mile Krmpotić, Mile Mušeta, stolar Martin Vučić, nadziratelj brzojava Frane Cvitanović, lugar Marko Dogan, brijač Ferdo Kanceljak. Cijela ova udbinska akcija rezultat je napora Radišinskog povjerenika u Udbini Olge Valentić, koja je također postala i utemeljitelj, a u travnju 1921. poslala je još 200 kruna, te ju je votiralo udbinsko općinsko zastupstvo.²³

²⁰ *Ličke novine*, 3, 22. I. 1921. U veljači je u Sv. Roku ponovno skupljeno 530 kruna za Hrvatskog Radišu (*Ličke novine*, 9, 26. II. 1921.)

²¹ *Ličke novine*, 9, 26. II. 1921.

²² *Ličke novine*, 31, 30. VII. 1921.

²³ *Ličke novine*, 10, 5. III. i 14, 2. IV. 1921.

Ponovno su počele pritjecati i veće svote od pojedinaca. U svatovima ing. Građevinske sekcije Ferde Grospića i Emilije Došen u Gospiću skupljena je oveća svota od 1.300 kruna, ali je ona podijeljena između Hrvatskog Radiše i siromašnih učenica učiteljske škole.²⁴ Za troje djece koji su prebjegli iz okupirane Dalmacije Prva lička štedionica dala je 330 kruna, a otpušteni Franjo Šarić skupio je 620 kruna. I tiskar Marijan Župan je prigodom krštenja Branka Dujmovića skupio 220 kruna, a određena je svota prikupljena i u svatovima Zorke Milković i Franje Dubravčića.²⁵ Svaki broj *Ličkih novina* sadrži oglas »Darujte Hrvatskog Radišu«, a poziciju Radiše je ojačao i »Lički kalendar« koji je od *Ličkih novina* objavljen za 1922. godinu.

Predosjećajući dolazak težih vremena, probudila se i centrala Hrvatskog Radiše u Zagrebu, te su zakazali u zagrebačkoj Trgovačko-obrtničkoj komori, čiji je tajnik Šibenčanin Paskijević Čikara glavnu godišnju skupštinu Hrvatskog Radiše 20. ožujka 1921. Na skupštinu se nastojao potaknuti što veći pridozatak Ličana, jer se očito trebalo raspraviti pitanje osnivanja Radišine tvornice u Lici.²⁶ Gospički povjerenik je bio na glavnoj skupštini, te je napisao u *Ličkim novinama* da je rast članstva, a i sredstava Hrvatskog Radiše, koja su krajem 1920. iskazana sa 1,189.101 kruna, zadivljujući, te da su samo u 1920. osnovane u Hrvatskoj tri podružnice, 28 odbora i 149 povjereništva. Međutim na glavnoj skupštini je očito utvrđeno da vrijednost krune u odnosu na dinar pala te da je potrebno, kako bi se neutralizirao ovaj negativni odnos, uvećati redovitu članarinu na 48 kruna, a prinos utemeljitelja od 100 na 400 kruna, što je mnoge udaljilo od rada društva.²⁷

No zlatno doba gospičkog Radiše očito je već prošlo, jer je kruna naglo slabila, a porezi, prirezi i takse su rasle. Planiralo se da se i te godine priredi Radišin tjedan u Gospiću uz izlaganje šegrtskih radova, kućnog obrta i ličkih rukotvorina. Pozvani su Ličani iz Gospića i okolice da se uključe u izložbu, te je najavljeno izlaganje smiljanskih češljeva koje je proizvodio Pejaković, kosinjskih pletenih košara, pribojskih britvica, perušičkih lula, kuterevskog posuda itd.²⁸ Ujedno je zamoljeno da se skupljaju stare krune i dvokrone koje su izbačene iz prometa, a koje je Hrvatski Radiša mogao na državnoj blagajni izmijeniti uz odbitak određenog postotka, te je tim poslom skupljeno 7.000 kruna za koje je dobijeno 3.710 dinara, a najviše su takvog novca skupili gospički gimnazijalci.²⁹

U gospičku podružnicu učlanjuje se uoči izložbe kao utemeljitelj Dujan Prpić, a kao redoviti članovi učlanjuju se 23 osobe iz Lovinca, uglavnom žena

²⁴ *Ličke novine*, 12, 19. III. 1921. Na krstikama Đure Pavelića u Smiljanu skupljeno je za Radišu 420 kruna, a na krstikama Ivica Starčevića 400 kruna (*Ličke novine*, 14, 2. IV. 1921.) U svatovima Marka Došena i Maše Devčić skupljeno je 540 kruna. (*Ličke novine*, 19, 7. V. 1921.)

²⁵ *Ličke novine*, 31, 30. VII. 1921.

²⁶ *Ličke novine*, 11, 12. III. 1921.

²⁷ *Ličke novine*, 16, 16. IV. 1921.

²⁸ *Ličke novine*, 19, 7. V. 1921.

²⁹ *Ličke novine*, 24, 11. VI. 1921.

te Gospićani Juraj Hameršmit i Ivan Asančaić.³⁰ U svatovima bilježnika J. Oršanića u Sincu skupilo se za Radišu 2.260 kruna i po 200 kruna darovali su Sinčani Ilija Bogdanović iz Lešća, Mile Njegovan iz Čanka, Mane Bruić, Franjo Rajskey, Mata Nikšić, Nikola Mandić, Joja Oršanić, Vjere Radošević, a stotinu je dao Mateša Sarkotić, Dane Mayer itd. Veće svote ponovo su pristigle iz Udbine, Otočca i Lovinca.³¹ Pri dolasku senjsko-modruškog biskupa dr. Josipa Marušića u Gospić na potvrdu djece, ali i na otkriće spomenika prof. Ivana Rukavine, Prva lička štedionica je odobrila Hrvatskom Radiši 2.000 kruna, ponovno se iskazavši kao veliki zaštitnik rada ovoga društva.³²

Radišin dan nije održan 12. lipnja 1921. kako je najavljeno niti 19. lipnja kako je glasilo prvi izmijenjeni datum, već tek 26. lipnja kada je u aranžmanu velikog župana Save Stojanovića i kotarskog načelnika Luthera Kuncza stigla jedna ruska skupina, koja je izvodila ruske pjesme i plesove, te Čehovljeve »Zaruke«. Glavna svečanost je održana poslijepodne u vrtu kaniške pivovare, kao pivovare nekadašnje kaniške kumpanije, ali su cijene bile previsoke, a stolova je bilo premalo, jer su došli i Karlovčani i Visočičani i Otočani i Perušičani, misleći da će to biti narodna hrvatska proslava.³³ Prodavao se i list *Radiša* i *Radišin kalendar*, a posebni broj *Elegantnog svijeta* bio je te godine posvećen Radiši.

No poslije ove zabave prestaju pristizati sredstva u gospićkog Hrvatskog Radišu, jer narod očito nije dobro prihvatio dominaciju Rusa na zabavi na kojoj je pjevanje gospićkih učenica Učiteljske škole potpuno palo u sjenu a hrvatska pjesma i kola nisu se ni čula. Povjerenik kompromitirane podružnice Hrvatskog Radiše u Gospiću objavljuje krajem rujna da je do sada namjestio od 73 prijavljene djece 40 u zanate, a da se nude i ženska djeca, ali se i tuži da »člana novog već davno ne vidjesmo«, a i sredstva su prestala stizati i članstvo se počelo osipati i 1922. u Lici Hrvatski Radiša ima samo 200 članova.³⁴ Dar Josipa st. Nikšića od 400 kruna umjesto vijenca sestri Stoji Stilinović, 400 kruna koje su skupljene na pogrebu Nade Gojtan, supruge karlobaškog odvjetnika, dar M. D. Došena iz Prve Hrvatske štedionice, 332 krune iz Lovinca, 2.180 kruna skupljenih u svatovima Karla Tomljenovića s Jelkom Pećina u Klancu, te sredstva koje je skupio dr. Binički u svatovima Nikšića bila su posljednja sredstva što su ih zabilježile *Ličke novine* koje krajem 1921. prestaju izlaziti.³⁵ Obvezatan upis 7 posto državnog zajma, ali još više nagli pad krune naglo iskazuje poskupljenje života u Lici.³⁶

³⁰ *Ličke novine*, 19, 7. V. i 24, 11. VI. 1921. Učlanili su se Lovinčani Josipa Smolčić, Mandica Blažević, Franjka Blažević, Miljica Maingotić, Danica Maingotić, Mica Vrkljan, Fela Baričević, Marica Baričević, Olga Šarić, Manda Ivezić, Dragica Blažević, Mandica Baričević, Kata Brkić, Josipa Brkić, Andro Depeder, Petar Pavičić, Marko Čačić, Mirko Štimac, Mile Pavičić, Stipe Račić, Pajo Zdunić, Ivan Martinović, Marko Polan.

³¹ *Ličke novine*, 24, 11. VI. 1921.

³² *Ličke novine*, 22, 28. V. i 23, 4. VI. 1921.

³³ *Ličke novine*, 26, 25. VI. i 27, 3. VII. 1921.

³⁴ *Ličke novine*, 39, 24. IX. 1921.

³⁵ *Ličke novine*, 46, 12. XI., 47, 19. XI. i 50, 24. XII. 1921.

³⁶ Kilogram brašna tipa 0. poskupio je od 18 na 26 kruna, a šećer od 54 na 70 kruna. *Ličke novine*, 46, 12. XI. 1921.

Videći da se djelatnost Hrvatskog Radiše u provinciji sve više razvodnja-va zagrebačko vodstvo Hrvatskog Radiše odlučilo je da sve snage koncentriraju u Zagrebu, te da se u Zagrebu uz pomoć doprinosa Hrvata iz Amerike sagradi središnji dom Hrvatskog Radiše i internat za smještaj djece koja će se školovati u hrvatskom duhu u zagrebačkih obrtnika i trgovaca, a to su rado prihvatili i Ličani, jer je u Zagrebu bilo više uspješnih ličkih obrtnika i trgovaca.³⁷

Gotovo bismo mogli reći da je članak »Hrvatski Radiša u Lici« memento gospićkoj organizaciji Hrvatskog Radiše, jer Gospić po Zakonu o podjeli zemlje na oblasti iz 1922. prestaje biti upravno sjedište oblasti, pa ubrzo dolazi do odljeva činovnika iz ovog područja i do zatvaranja mnogih ustanova koje su do tada djelovale u središtu županije. U članku piše nepoznati izvjesitelj: »Radišu bi morali Ličani objeručke podupirati u njegovim nastojanjima, jer se Lika danas više nema ni u koga pouzdati nego u se i u svoje kljuse. (...) Što Ličanin ne može u Lici uposliti svoju neiscrpivu radnu snagu!? Podignimo kućnu industriju; razvijmo razne obrte i zanate; uredimo pašnjake i livade pa zametnimo bolju stoku; prihvatimo se pčelarstva, peradarstva, voćarstva i vrtlarstva. Mjesto birtija i dućana otvarajmo zanatlijske i gospodarske škole. Osnivajmo zadruge, potrošačke i proizvođačke. Obradimo ili pošumimo onih 25.000 jutara vrištine. Zašumljajmo ova gola brda!³⁸ Dakako bila je to utopija u vremenu kada se Lika sve više iseljava. U potrazi za kruhom mnogi Ličani odlaze u Zagreb i u Slavoniju, ali i u emigraciju, da bi se tek nekoliko godina kasnije počelo ponovno razmišljati o gospodarskim potencijalima Like i mogućnostima njezinog razvoja. Međutim gospićka podružnica nastavlja raditi i dalje s većim ili manjim uspjehom vežući svoj rad uz zagrebačku središnjicu, pa su i u prvom Radišinom internatu koji se zvao Dom južnoameričkih Hrvata u Radišinoj ulici (danas Mislavova) i u drugom koji nosi ime Sjevernoameričkih Hrvata (ugao Zvonimirove i Lorkovićeve ulice) mnogi lički dječaci bili pitomci, a i industrijalac Milan Prpić je osnovao tekstilnu školu u Oroslavju u kojoj su lička djeca bili mnogobrojni učenici. Mnoga lička djeca zapošljavaju se preko gospićkog Radiše u Zagrebu, i ta je organizacija ostavila snažan trag u stvaranju hrvatskoga obrtništva i industrije, jer je uspostavljena i veza s inozemstvom, te su se mnogi školovali i u Austriji, Francuskoj, Čehoslovačkoj, a početni dani Hrvatskog Radiše u Gospiću pokazuju kako je puno napora i uvjeravanja trebalo uložiti da se ostvari samo dio planiranog cilja.

³⁷ Vidi M. Kolar-Dimitrijević, n.dj., 104.

³⁸ *Lički kalendar za 1922.*, Gospić, str. 47.

S U M M A R Y

GOSPIĆ CHAPTER OF HRVATSKI RADIŠA 1920-1921

The Hrvatski Radiša society initially had the mission to place poor children with Croat artisans in order to become good artisans and merchants themselves. The World War I had tragic consequences for the Lika region, even though there was no war operations conducted there. A great number of children were left orphans, and the new Yugoslav administration followed national key in social policy. In order to help children in Lika, the Gospić chapter of Hrvatski Radiša was instituted in 1920, which endeavored to place children with good Croatian artisans in Zagreb. In spite of interferences of some Serbs, the chapter had a good success, primarily because the population wholeheartedly accepted the initiative. The chapter showed some initiative to better the economic situation in Lika, but the government tried everything that this initiative goes in a different direction. This was especially evident after 1922 when Gospić ceased to be regional center. There is mention in the article of many people from Gospić, Lovinac, and other places, who helped the work of Hrvatski Radiša.